

BAZI ESKİ TAKVİMLER OSMANLILARDA TAKVİM

Nüzhet Gökdoğan

İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi

Emekli Profesörlerinden

Bugün takvim konusunu ele almamın nedeni tarih boyunca muhtelif memleketlerde ve bizde kullanılmış olan farklı takvimler dolayısı ile arşivlerde tarihi vesikaları inceleyenlerin karşılaştıkları zorluklardır. Bugüne kadar az çok önemli, kısa veya uzun süreli olarak dünyada 59 bizde de 3 çeşit takvim kullanılmıştır.

En önemli takvimlere kısaca değindikten sonra Osmanlılar zamanında kullanılan takvimlerle bugün kullanmakta olduğumuz takvim üzerinde duracağım.

İnsanlar çok eski zamanlardan beri meydana çıkan olayları sıralamak, gelecekteki olayların zamanını belirtmek ihtiyacını duymuşlar ve böylece takvim oluşmuştur. Bir zaman sıralaması yapmak için insanların doğadan faydalanmaları tabii idi. Zamanın doğal bölümleri, Güneş yılı, Ay ayı ve Güneş günüdür. Saat, hafta ve takvim ayı, itibari bölümlerdir.

Eski önemli takvimlerden biri Mısırlıların kullandığı İskenderiye takvimidir. Mısırlılar daha ilk zamanlarda Sirius yıldızının helyakal doğuşu ile Nil nehrinin taşması arasında bir münasebet bulmuşlar ve bu yüzden siderel yılı takvim yılı olarak almışlardır. Aylar, Ay ayı olduğu için ayları bu yıla uydurmak üzere 30 günlük 12 ay ve 5 ek gün almışlardır. Yılda her biri 4 aylık 3 mevsimleri vardı. Bunlar Su baskını mevsimi, Ekim mevsimi ve harman mevsimi idi. Ayların adı yoktu, mevsimin adı ile birlikte 1.2.3.4. ay olarak söylenmekte idi. Egiptologlara göre bu takvimin başlangıcı Milâttan evvel 4241 veya 2781 yılıdır. Hafta yerine eski Mısırda ve doğu Afrikada ayın onda veya beşte biri uzunluğunda dönemler kullanılmakta idi.

Babil'de kullanılan takvim Sümer takviminin aynıdır. 30 günlük aylar kullanılmakta idi ve 12 ay da bir yıldan kısa olduğu için araya belli aralıklarla bir ay eklenmekte idi. Darius'den evvel eklenen ayın belirli bir zamanı yoktu. Astronomlar krala, gerekli olduğunu söyledikleri zaman bir ay ekleniyordu. Hafta yoktu. Zamanı su saati ile ölçüyorlardı ve gün 12 saatti.

Çin'de takvim 60 şar günlük dönemler halinde sayılmış ve her hükümdarın tahta çıkışı, yeni bir takvim başlangıcı olmuştur. 60 günlük dönemlerin sayısı hep Mandarenin adı ile birlikte söylendiği için eski tarihleri bulmak oldukça kolaydır.

Yunan takvimi de Ay Güneş karışımı bir takvimdir. Güneş yılı ile Ay yılı arasında uygunluk sağlayabilmek için evvelâ 8 yılda bir 3 ay eklemişler. 8 güneş yılı kabaca 2922 gün, 8 ay yılı da 2832 gündür. Fark takriben 3 ay ayıdır. Milâttan 432 yıl evvel 19 yıllık

Meton sikli alınmış ve bu defa 19 yıl zarfında 7 fazla ay alınmıştır. Hipparchus 16 Meton siklini alarak 304 yıllık peryotlar tesis etmiştir. Ay haftaya bölünmüş değildir.

Bütün bu takvimlerde ay, yeni ayın görülmesi ile başlamaktadır. Eski takvimlerde 7 günlük hafta yerine 3, 4, 5, 6, 8 günlük haftalara rastlanmaktadır. Gün sayısı o yörede kurulan pazarların aralıkları ile ilgilidir. 7 günlük hafta Batı Asya'dan çıkmış ve Avrupa'ya sonra da kuzey Afrika'ya yayılmıştır. Haftanın 7 gün olması ayın saffhaları veya o zamanlarda bilinen planet sayısı ile ilgili olabilir. Gün isimlerinin planet isimleri ile yakınlığı bu ikinci olasılığa önem kazandırmaktadır.

Osmanlılar uzun süre, muhtelif reformlardan geçen Arap takvimini kullanmışlardır.

Hazreti İbrahim ve İsmail'den beri Araplar ayların başlangıcını hep rüyet-i-Hilal'e (yeni ayın görülmesi) dayanarak almışlar ve ayların belirli gün sayısına itibar etmemişlerdir. Yıl başı Muharrem ayı idi. Ancak bir takvim oluşturmak için bir de takvim başlangıcı gerekmekte idi. İkinci Halife Hazreti Ömer takvim başlangıcı olarak Hicreti esas almıştır. Hazreti Peygamberin bir Sefer ayının sonlarında Mekke'den hareket ederek Rebi-ül-evvel'in 12. günü Medine civarına geldiği ve bundan 5 gün sonra da Medine'ye girdiği bilinmekte idi. Hicretten 17 sene sonra Hazreti Ömer bu yılı ilk Hicri yıl olarak almış ve böylece bugün de İslâm âleminde kullanılmakta olan hicri takvim doğmuştur. Peygamber'in Medineye girişi ilk Hicri yılın 71. gününe rastlamaktadır ki bu da Milâdi takvimin 622 yılının 16 Temmuz cuma günüdür. Bu takvime göre aylar 30 ve 29 olarak sıralanır. Ancak son ay olan Zilhicce bazen 29 bazen 30 sayıldığından yıl 354 veya 355 gündür.

İslâm âleminde ve Osmanlılar zamanında kullanılan bu takvim senenin 355 gün olmasından ve bu yüzden Güneş senesine uymamasından dolayı reformlara uğramıştır.

Abbassiler zamanında ilim adamları yetiştirdi ve (Evkât-ı-Şerife) (Evkât-ı-Şeriyeye) hesap yolu ile bulunmaya başlandı. Güneşin doğuş, batış ve gerçek öğle veya vasati dairesine gelişini hesaplayarak takvimlerine yazdılar. Ufuk alçalmasının etkisini de bildikleri için bu zamanları şehrin en yüksek noktasına göre hesaplıyorlardı. Masraflar hep Ay senesine göre yapılıyor, gelirler ise güneş senesine göre alınıyordu. Otuz küsur senede bir masrafların karşılığı açık kalıyordu. 363 Hicri yılında, Abbasi Halifesi "Tayyidullah" hazinede bir akçe olmadığını görünce buna bir çare bulmak üzere âlimlerle yaptığı toplantıda uzun yılı getirdi ve 33 ay yılı 32 güneş yılı sayıldı.

467 de Selçuk Sultanı Celâlettin'in veziri Nizamulmülk, Güneşin Koç burcuna girdiği günü Nevruz ve 468 yılının Nevruzunu da takvim başlangıcı kabul etti. Böylece 471 Hicri senesinin Ramazanının 10. gününden itibaren yeni bir güneş takvimi kabul olundu ve adına (Tarih-i-celâli) adını verdiler. Sene başı Güneşin Balık burcundan Koç burcuna geçtiği gün olarak alındı. 132 yılda da 31 uzun yıl saptadılar. Günlerin adları ile Ay adları genellikle aynı idi. Birinin adına mah birinin adına ruz ekleniyor. Gün güneş doğması ile başlıyor. Halbuki hicri takvimde gün güneşin batması ile başlar. Yeni ay güneşin batması ile görüleceği ve böylece bir yeni ay başladığı için günün de ay ile beraber başlaması doğaldır. Bu takvim eskilerin kullandığı en doğru takvimdir.

Bugün kullanmakta olduğumuz takvimin temeli Romalıların takvimidir. Romalılar da başlangıçta Yunan takvimini kullanmışlardır. Ancak Milâttan önce 45 yılına kadar kullanılan bu takvim bir keşmekeş içinde idi. Takvimi ilk defa bir düzene sokan Jül Sezar'dır. Takvimi islâh etmek üzere o yıl Yunanlı astronom Sosigenes'i Romaya davet ederek bu işi ona havale etmiştir. O tarihte takvimi Güneşe uydurmak için o yıla ek aylar eklendi ve 455 gün itibar edildi. Bu yıla karışıklık yılı adı verildi. Yılbaşı 1 Mart'tan 1 Ocak'a, gece gündüz eşitliği de 25 Marta alındı. Yine Sosigenes'in tavsiyesi ile Jül Sezar yılın Güneş ile ayarlanacağını, yılın uzunluğunun 365,25 gün olduğunu ve 3 yılın 365 dördüncünün ise 366 gün olacağını ilân etti. Bu takvimde Ocak 31, Şubat 29 veya 30, Mart 31, sonra da bir ay 30 bir ay 31 olmak üzere sıralanıyordu. Mart'tan başlayan ilk 4 ayın adı vardı, diğerleri 5., 6., 7., ... olarak isimlendiriliyordu. Roma'nın 716. yılında Konsül olan Antoin 5. aya temmuza Jül Sezar'a izafeten Julius adını verdi.

Bu takvim evvelâ yanlış kullanıldı ve 4 senede bir uzun yıl alınacak yerde 3 senede bir alındı. Bu yanlışlığın farkına ancak 36 yıl sonra August'un Hükümdarlığı sırasında varıldı ve 12 yıl süre ile uzun yıl olmamasına karar verilerek hata düzeltildi. Senato bu hareketinden dolayı August'u mükafatlandırmak isteği ile 6. aya onun adını verdi. Ancak August'un ayı Jül Sezar'ın ayından kısa olamayacağı için ayların gün sayıları da değiştirildi. Böylece ayların bugünkü gün sayıları meydana çıktı.

Romalılar hâkim oldukları memleketlere bu takvimi götürdüler. Milâttan sonra 325 yılında dini bayramların tarihlerini, özellikle paskalyanın tarihini tespit etmek üzere İznikte toplanan dini Kurul, Hazreti İsa'nın doğum tarihini de takvimin başlangıcı olarak almıştır. Bu takvim Papa Gregoire zamanına kadar kullanılmıştır.

İznik toplantısında ekinoks 21 marta rastlamıştır. Milâttan 45 yıl evvel ekinoks 25 mart olarak kabul edilmişti. 1582 yılında ise ekinoks 11 marta gelmiştir. Bunun üzerine Papa Gregoire ilim adamlarından bu duruma bir çare bulmalarını istemiştir. O yıl 4 ekim perşembe gününden sonra gelen cuma günü Roma'da 15 ekim olarak ilân edildi ve yeniden böyle bir farkın meydana çıkmaması için de her 400 yılda 100 yerine 97 uzun yıl alındı. Bugün dünyada genellikle kullanılan takvim budur.

Osmanlılar bütün müslüman Devletlerde olduğu gibi Hicri takvimi kullanmışlardır. Araziden alınan gelirin Güneşe bağlı olmasına rağmen Osmanlılar Güneş aylarına itibar etmemiştir. Zira ilk zamanlar "Zaamet ve tımar" eshabı doğrudan doğruya gelirleri alır ve yerinde harcarlardı. 200 000 küsur asker hazine gelirine dokunulmadan böylece idare edilirdi.

Cevdet tarihinin 1209 senesi vekayiinden görüleceği üzere, defterdar Moralı Osman efendi, arazi gelirlerinin güneş yılına göre işlem görmesinin zorunlu olduğunu sürerek bir güneş yılı seçilmesi gerektiği hususunda Devlete bir layihâ sunmuştur. Bu layihâ müspet karşılanmış ve bir güneş yılı seçilmiştir. Bu takvim mali işler için seçilmiştir. Mart ayı sene başı alınmış, ayların adları Nabtilarin, Süryanilerin ve Romalıların aylarından, gün sayısı da Romalıların aylarından alınmıştır. Ayrıca takvim Jülyen takvimi idi. Yıl sayısı da o yılın Hicri yılının sayısı olarak kabul edilmiştir. Ancak Ay yılı Güneş yılından 11 gün kısa

olduğu için, aradaki farkın bir seneyi aşmaması için arada bir rumi yıl atlanıyordu. 1253 mali yılından sonra gelen yıl 1255 olmuştur. 1288 yılına kadar Hicri yıl sayısı ile rumi yıl sayısı aynı olmuş ve 33 yılda bir, bir yıl atlanmıştır.

Fuat paşa zamanında, konsolide senetlerin baskısı sırasında 1288 yılının atlanacağı hesaba katılmadığından, bu yanlışlığa bir çare bulmak üzere 1287 yılında Gazi Ahmet Muhtar paşanın başkanlığında bir komisyon kurulmuştur. Sermüneccim Tahir efendi ile Rasit Coumbary beyin de katıldıkları bu komisyon bir rapor hazırlamıştır. Raporda aynen şöyle denilmektedir : "Tarihçe muteber olan esas, üç şeyden ibaret olup 1—tarihin mebdei, 2— sene başı, 3— zamanın taktir ve mesahası için bir ölçü. Başlangıç Din ve Mezhebe ait bir büyük vaka olmalı, sene başı, mebde-i—tarih ittihaz olunan vakanın senesinde bir yevmi muayyen olup ancak gününününe mutabakatı şart edilmemiştir." Raporda Hicri takvimde olduğu gibi yine Hicretten başlayan bir Güneş senesi teklif ediliyor, ancak güneş senesi ile ay senesi birleştirilmiyordu. Birisi devr-i—kameri diğeri devr-i—şemsi itibariyle Hicretten beri geçen zamanı gösterecekti. Raporda yılbaşının sonbahar veya ilkbahar ekinoksunda olması daha uygun görülmele beraber, alışılmış olduğu için 1 mart olarak alınması teklif ediliyordu. Böylece Osmanlı takviminde sene atlamaları ortadan kalkmış oluyordu.

Astronomi ilmi ve takvim sorunu ile yakından ilgilenen Gazi Ahmet Muhtar paşa, İstanbul'da hazırladığı ve memuriyeti nedeni ile gittiği Kahire'de yayınladığı "Mirat—ül—mikat vel—edvar" adlı kitabında Güneş takviminin kullanılmasını uygun bulmakla beraber, yılbaşı için farklı düşünmekte idi. Hazret-i—Peygamberin Medine-i—Münevvere'ye varışı ilk Hicri senenin 71. gününe yani Eylül'ün 24. gününe rastlamaktadır. Bu ise Terazi burcunun 1. derecesine isabet ettiğiinden, sonbahar ekinoksuna düşmektedir. Şu halde yılın başlangıcını sonbahar ekinoksunda almakla düzgün bir yılbaşı seçilmiş olur diyor ve ayrıca Gregoire takvimininin kabulünü tavsiye ediyordu.

Müneccim başı Tahir efendi ve tarihçi Cevdet paşa da aynı tavsiyede bulunmuşlardır.

Buna mukabil Müşir Ahmet Şakir paşa "Sene-i—maliye hakkında mütalaat" adlı kitabında farklı bir yılbaşı ve takvim başlangıcı üzerinde durmaktadır. Yılbaşını 21 mart olarak almakta ve şöyle tarif etmektedir. Merkez-i—şems nokta-i—itidal-i—rebiiye kablezvevval dahil olursa ol gün ve badezvevval duhulü halinde ise ertesi gün yılbaşı itibar edilmelidir. Zeval Mekke-i—mükerreme ve yahut Beytül mukaddesten geçen nısfinnehar-dan muteber tutulmak lazım gelir.

Takvim başlangıcının bir mukaddes gün olmasında o da Gazi Ahmet Muhtar paşa ile birleşmektedir. Ancak Hicret yerine Veladet'i almayı uygun bulmaktadır. Hicret alındığı taktirde valâdetten itibaren geçen yılların takvime girmedğini ileri sürmekte ve Hicretten itibaren sayılan yıllara 51.5 sene eklenerek, yeni takvime geçilmesini önermektedir. Ayrıca Rumi sene kadar münasebetsiz bir sene kullanmış bir kavim olmamak lâzım gelir, demektedir ki bunda da haklıdır.

Ebuzziya Tevfik beyin takvim konusundaki düşünceleri Ahmet Şakir paşanın düşüncelerine uymamaktadır. O da kendi görüşünde ısrar ederek bir takvim yayınlamıştır.

Bunun üzerine Ahmet Şakir paşa da kendi görüşlerini belirten bir takvim yayınlamıştır.

Ahmet Şakir paşa 4 noktada Tefvik beyden ayrılmaktadır. 1- tarih başlangıcı, 2- yılbaşının tayini, 3- mevsimlerin süreleri, 4- ayların isimleri.

Yılı 4 mevsime ve 12 aya bölmektedir. Aylar şöyle sıralanmaktadır :

Fasl-1-rebii (ilkbahar) Bahar-1-evvel, Bahar-1-sani, Bahar-1-salis 91 gün

Fasl-1-sayf (yaz) Sayf-1-evvel, Sayf-1-sani, Sayf-1-salis 91 gün

Fasl-1-harif (sonbahar) Harf-1-evvel, Harif-1-sani, Harif-1-salis 92 gün

Fasl-1-şita (kış) Şita-1-evvel, Şita-1-sani, Şita-1-salis 91 gün

Bu üç kişi arasında bir süre yazışmalar sürmüştür ise de bu yönde kesin bir karar alınmamış, ancak mali sene atlamasından vazgeçilmiştir.

Bu özetten anlaşılacağı gibi, Osmanlılar takvim konusu ile esaslı ve ilmi bir şekilde uğraşmamışlar, Abbasilerin ortaya koydukları takvimi kullanmakla yetinmişler ve bir de rumi sene icad etmişlerdir.

Bu takvim karışıklığı 1926 yılında yayımlanan iki kanunla düzene sokulmuş Ezani saat yerine gece yarısı başlayan gün ve Hicri takvim yerine de Milâdi takvim alınmıştır.

